

VADINAMŪJŲ NEKAITOMŪJŲ ĮVARDŽIŲ VIETA LIETUVIŲ KALBOS GRAMATINĖJE SISTEMOJE

Lietuvių kalboje yra nedidelė tokių įvardžių grupė: *màno, tàvo, sàvo; kienõ, kažkienõ, ničkieno*¹. Išsamumo dėlei į šią grupę reikia įskirti ir vad. samplaikinius įvardžius su *kieno*, pvz., *bet kieno, kai kieno, kažin kieno*. Tokie įvardžiai dabar paprastai vadinami nekaitomais². Taip jie kartais pavadinami ir mūsų akademinėje gramatikoje³, tik čia išsamiau, negu kur kitur, išdėstytas požiūris į jų gramatinės kategorijas ir vietą gramatinėje sistemoje: teigiama, kad šie įvardžiai yra negimininiai⁴, nekaitomi skaičiais⁵, „visai neturi linksnio kategorijos“⁶ ir yra „pagal savo reikšmę artimesni būdvardiškiems“⁷. Jeigu patikėsime tokiu jų apibūdinimu, turėsime pripažinti, kad šie įvardžiai sudaro gana savotišką grupę: juk jeigu jie yra tik artimesni būdvardiškiems įvardžiams, tai jiems ne visai tinka morfologinė vardažodžių klasifikacija. Kadangi toks bruožas, kaip nevysiškas priklausymas būdvardiškiems ar daiktavardiškiesiems žodžiams, yra nebūdingas lietuvių kalbos vardažodžiams, tai kyla įtarimas, kad mūsų gramatikų autoriai, aprašydami šiuos įvardžius, nepadarė reikiamų išvadų iš šiaip jau gerai žinomų kalbos faktų. Šis straipsnis kaip tik ir skirtas kitokio pobūdžio išvadoms pagrįsti⁸.

Klausimą, kokie yra esminiai kalbamųjų įvardžių gramatiniai požymiai (ir kurią vietą sistemoje šie požymiai apsprendžia), verta patyrinėti dėl kelių priežasčių. Visų pirma, vietos gramatinėje sistemoje nustatymas yra klasifikavimo problema, ir nėra reikalo kalbėti, kaip svarbūs šios rūšies klausimai sinchroniniam

¹ Čia turima galvoje bendrinė mūsų dienų lietuvių kalba.

² Plg. J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I, Kaunas, 1967, 124.

³ Žr. Lietuvių kalbos gramatika (toliau – LKG), I, Vilnius, 1965, §§ 1108,2, 1110.

⁴ Ten pat, § 1110.

⁵ Ten pat, § 1111.

⁶ Ten pat, § 1112.

⁷ Ten pat, § 1108,2. Kitur tekste, matyt, kad būtų trumpai pasakyta, jie stačiai vadinami būdvardiškaisiais (žr. § 1110) arba, kaip rodo išlyga § 1111 pradžioje, yra prie jų skiriami.

⁸ Užbėgant už akių, galima pasakyti, kad šiame straipsnyje remiamas požiūris, kaip vėliau bus nurodyta, jau senokai figūruoja kalbinėje literatūroje. Bet reikalas detaliau pagrįsti teiginius kalbos moksle ne mažiau svarbus, kaip ir visuose kituose.

kalbos aprašui. Antra, nors šie įvardžiai tėra labai nedidelė visos leksikos dalelė, tekste jie (ypač vad. savybiniai) pasitaiko gana dažnai, tad jų gramatinis vaidmuo yra nemažas. Be to, išvados, gautos, tyrinėjant šiuos įvardžius sinchroniniu aspektu, gali praversti ir kalbos diachronijos tyrinėtojui, nes tik sinchroninių santykių žinojimas rodo, ką iš tikrųjų reikia tirti diachroniškai.

Nagrinėjant iškeltąjį klausimą, svarbu išsiaiškinti du dalykus: 1) prie kurių žodžių – daiktavardiškųjų ar būdvardiškųjų – reikia skirti šiuos įvardžius, 2) ar iš tikrųjų galima jiems nepripažinti linksnio kategorijos. Kadangi vardažodžio daiktavardiškumo ar būdvardiškumo negalima nustatyti, vadovaujantis tik reikšme, neištyrus, be kita ko, tokių jo ypatybių, kaip pozicija ir junginių sudarymas, tai ir šio klausimo sprendimą geriau pradėti nuo sintagminių santykių aiškinimosi. Tam tikrais atžvilgiais tapačių junginių palyginimas, dažnai vadinamas substitucija, turės parodyti, kur skirtini šie įvardžiai.

Peržvelgus lietuvių kalbos tekstus, galima gana greit konstatuoti, kad vad. nekaitomieji įvardžiai įeina į dviejų rūšių junginius: 1) su daiktavardžiais (pvz., *màno daržas, kažkieno vaikai*) arba su daiktavardiškaisiais žodžiais apskritai (pvz., *Tai mano; Aš dar ne tavo*)⁹; 2) su neveikiamaisiais dalyviais (pvz., *mano padarytas, tavo skiriami; kažkieno gulėta*)¹⁰. Šiuose junginiuose *mano, tavo, kažkieno* ir panašūs įvardžiai yra priklausomieji junginio nariai, vadinamas, konstatuojame subordinacijos santykį¹¹.

Analizuojant pirmosios rūšies junginius, gali būti neaišku, kokių klasių žodžiai gali „pakeisti“ šių junginių įvardžius. Ar mes junginį *mano daržas* laikysime ekvivalentišku tik junginiui *mūsų daržas*, ar ir junginiui *tėvo daržas* arba net *vešlus daržas*, priklausys tik nuo to, kuriais požymiais remsimės, nustatydami junginių ekvivalentiškumo santykį. Jeigu, pavyzdžiui, pakankama substitucijos sąlyga laikysime tik subordinacijos santykį, tai visais minėtais atvejais turėsime pripažinti substitucijos galimybę, bet ji dar neleis daiktavardiškųjų žodžių atskirti nuo būdvardiškųjų. Tiesa, įvedus papildomus požymius, pvz., posesyvumo ar

⁹ Šiuo atveju nėra jokio reikalo predikatyvumą turinčius junginius (sakinius) atriboti nuo jo neturinčių. Subordinacijos santykio požiūriu pirmuosius galime laikyti ekvivalentiškais antriešiams.

¹⁰ Junginiai su neveikiamojo dalyvio bevarde gimine čia sąlyginai skiriami prie antrosios rūšies junginių, nors turi savo ypatumų. Dėl jų predikatyvumo traktavimo plg. 9 išnašą.

„Lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – LKŽ) s. v. *màno* (žr. VII 843), aiškinant antrąją reikšmę, teigiama, kad *mano* eina ir su pusdalyviais. Toks teiginys galėjo atsirasti tik per klaidą, nes vienintelis ten įdėtas sakinytis, kuris turėtų iliustruoti šį teiginį – *Ans mane keik, mano valgyt duodamas* – turi neveikiamąjį esamojo laiko dalyvį.

¹¹ Čia laikoma savaime aiškiu dalyku, kuris narys kuriam priklauso. Be to, paliekami nenagrinėti tokie atvejai, kaip *Neliesk mano*. Įvedus nulinį pagrindinį narį, juos galima prilyginti pirmosios rūšies junginiams. Tačiau ir kitoks jų aprašymas negalėtų pakeisti šio straipsnio teiginių esmės.

įvardi nės reikšmės (ar abu drauge), galima apriboti substitucijos sferą¹². Tačiau kai kam gali pasirodyti, kad šie požymiai negali būti laikomi diagnostiniais, nes mūsų gramatikos teigia, kad posesyvumo reikšme vartojami ir tokie žodžiai, kaip *mānas,-ā*¹³. Kadangi įvardžių *māno* ir *mānas,-ā* santykio nagrinėjimas tuo tarpu nuvestų per toli į šalį, tai *mano daržas* tipo junginių tyrimą reikia baigti, negavus aiškaus atsakymo¹⁴.

Nedviprasmišką atsakymą į pirmąjį klausimą duoda junginiai su neveikiamaisiais dalyviais, pvz., *kažkieno gulėta*¹⁵. Kalbamus įvardžius juose gali pakeisti tiksliai daiktavardiškųjų įvardžių arba daiktavardžių kilmininkai (plg. *Čia mūsų jau būta* ir *Čia kiškio tupėta*). Joks būdvardiškas (gimininis) žodis, jeigu tik jis nėra sudaiktavardėjęs ar tam atvejui sudaiktavardintas, šioje pozicijoje negali būti pavartotas¹⁶. Tai leidžia daryti išvadą, kad nagrinėjamieji įvardžiai yra daiktavardiški žodžiai. Be to, kilmininko vartojimas *kiškio tupėta* tipo junginiuose įgalina formuluoti hipotetinį teiginį, kad ir *māno*, *kienō* tipo įvardžiai yra kilmininkai. Dabar telieka pateikti argumentus šio teiginio naudai.

Kalbamieji įvardžiai, priklausydami kitiems žodžiams, gali savo ruožtu turėti priklausomųjų žodžių. Junginiuose *mano paties* || *pačios (darbas)*, *tavo vieno* || *vienos (mintys)*, *niekieno kito* || *kitos* || *kitų (vaikai)* požymis, pasakytas antraisiais žodžiais (*pats, vienas...*), priskiriamas pirmiesiems. Vadinas, čia turime tokios pat rūšies atributyvinius junginius, kaip *aš pats, tu vienas* ir pan. Pažyminio turėjimas yra papildomas argumentas daiktavardinei šių įvardžių „prigimčiai“ pagrįsti, bet ne tai šiuo tarpu svarbiausia. Svarbiau štai kas: jeigu mes pripažįstame, kad tokiuose junginiuose, kaip *mūsų pačių* arba *jo vieno*, priklausomasis narys derinamas linksniu su pagrindiniu nariu, tai tokį pat subordinacijos reiškimo būdą turime pripažinti ir junginiuose *mano paties* arba *niekieno kito*. Tuo būdu hipotetinį teiginį, kad *māno* tipo įvardžiai yra kilmininkai¹⁷, galima lai-

¹² Pvz., vadovaudamiesi subordinacijos, posesyvumo ir įvardiškumo požymiais, *mano daržas* galime jungti į vieną grupę su *mūsų daržas* ir atskirti nuo *tėvo daržas* (kadangi *tėvo* neturi įvardinės reikšmės) bei nuo *vešlus daržas* (nes *vešlus* neturi antrojo ir trečiojo požymio).

¹³ Visi trys 12 išnašoje nurodyti požymiai yra bendri junginiams *mano daržas, mūsų daržas, manas daržas*. Vargu ar galima rasti tokį akivaizdų požymį, kuris leistų pirmąjį junginį atskirti nuo trečiojo (šiuo atveju būtų neteisinga remtis tuo, kad *manas,-a* turi linksnio kategoriją, nes kol kas dar neįrodyta, ar jos neturi *mano* tipo įvardžiai).

¹⁴ Galima pastebėti, kad šiame tyrimo etape paaiškėja, kad substitucijoje nedalyvauja kilmininkai *manęs, tavęs, savęs*. To priežastys bus paaiškintos vėliau.

¹⁵ Apie įvardžių vartojimą šiuose junginiuose rašoma LKG I § 1170, tik iš to nedaroma jokių išvadų.

¹⁶ Be to, šiuose junginiuose nevartojami 14 išnašoje nurodyti įvardžių kilmininkai.

¹⁷ Nelinksniuojamaisiais kilmininkais ir tiesiog kilmininkais juos vadino J. Jablonkis, žr. J. Jablonkis, Rinktiniai raštai (toliau – RR), I, Vilnius, 1957, 92, 225.

kyti įrodytu. Šią išvadą remia jau nagrinėti junginiai su neveikiamaisiais dalyviais (plg. *Čia mūsų jau būta* ir *Čia mano jau būta*).

Priėjus tokią išvadą, iš pirmo žvilgsnio susidaro lyg ir paradoksali situacija: sintaksiniai ryšiai rodo, kad formos *mano*, *kieno*... yra kilmininkai, o paradigminių santykių požiūriu nėra prasmės kalbėti apie linksnio paradigmą, kadangi daugiau formų, kurias būtų galima priskirti šiems įvardžiams, atrodo, nėra¹⁸. Ši aplinkybė, matyt, ir neleido mūsų gramatikų autoriams iki galo išspręsti esamą prieštaravimą¹⁹. Kyla klausimas, ar *màno* tipo įvardžius iš tikrųjų galima laikyti nepriklausančiais jokioms paradigmoms.

Dabar jau aišku, kad nagrinėjamieji įvardžiai, jeigu tik galima, turi būti įskirti į daiktavardiškųjų įvardžių paradigmas. Tam jų vartojimą reikia palyginti su daiktavardiškųjų įvardžių kilmininko vartojimu.

Žiūrėdami vartojimo, turime skirti dvi aptariamųjų įvardžių grupes: 1) *màno*, *tàvo*, *sàvo*; 2) *kienõ*, *kažkienõ*, *ničkieno*... Pradėkime nuo pirmosios grupės.

Ankstesnis nagrinėjimas jau parodė, kad kilmininkai *mūsų*, *jūsų*, *jos*... būna vartojami savybės (posesyvumo, priklausymo) reikšme (pvz., *jo peilis*), o *manęs*, *tavęs*, *savęs* šia reikšme nevartojami. Kadangi junginiuose su daiktavardžiais savybės reikšme eina formos *màno*, *tàvo*, *sàvo*, tai tarp *màno* ir *manęs* (resp. *tàvo* ir *tavęs*...) konstatuojame nuošalės santykį. Tą pat nuošalės santykį rasime ir šių įvardžių junginiuose su neveikiamaisiais dalyviais (plg. *mano suprašyti svečiai*; *Visa tai, brole, gudriai tavo buvo užmegzta* VaižgP II 229²⁰; *Taip jai [Marytei] buvo gamtos žadėta, ne savo pasiskirta* II 129). Tik konstrukcijose su dvejetainiu kilmininku Vaižgantas vartoja abi formas (plg. *Regi, regi, kokios tavo esama, Petronėle, gudrios* VaižgP IV 60 ir *Regi, Ksaverai, kokio tavęs esama lipšnaus* IV 61, *Ir manęs tesama malonaus jos akims, ne širdžiai* IV 207, *Per vėlai tesupratau manęs dar tebesama pilno gyvybės, ne lavono* I 105). Toks *manęs*, *tavęs* vartojimas greičiausiai yra ne nukrypimas nuo gramatiškumo, bet laisvas variavimas, nors, šio klausimo specialiai nepatyrinėjus, tai nelengva nuspręsti, nes dvejetainis kilmininkas su šiais įvardžiais yra retas.

Baigiant nagrinėti formų *màno* ir *manęs* vartojimą, reikia pastebėti, kad vadinamojo veiksmožodžio valdymo atveju taip pat konstatuojame nuošalės santykį – valdomos formos yra *manęs*, *tavęs*, *savęs* (plg. *Jis manęs privengia*; *Ji*

¹⁸ Tokie žodžiai, kaip *sāvas*, *-à*, bendrinėje mūsų kalboje, aišku, negali būti suvesti į vieną paradigmą su *sàvo*.

¹⁹ Cituotą akad. gramatikos teiginį, kad šie įvardžiai „visai neturi linksnio kategorijos“, kaip matome, reikia suprasti kaip paradigminio plano teiginį.

²⁰ Taip trumpinama Vaižgantas, Pragiedruliai, I–IV, Kaunas, 1942–1944.

*tavęs nemylė; savęs stebėjimas*²¹; *Tavęs vieno visur pilna; Šitame rašiny nedaug tavęs pačios*)²².

Apibendrinami visus ką tik aptartus *màno, tàvo, sàvo* vartojimo atvejus, galime abstrahuotis nuo to gana reto svyravimo, kai be reikšmės skirtumo vartojamos abi (*mano* ir *manęs* tipo) formos, nes morfologijoje tokie periferiniai atvejai netrukdo konstatuoti opoziciją. Tai leidžia tarp *mano* ir *manęs* tipo formų nustatyti papildomojo pasiskirstymo (distribucijos) santykį: tik paimtos kartu, šios formos „apima“ kitų daiktavardiškųjų įvardžių kilmininko vartojimo sritį (pvz., tik *tavo* ir *tavęs* gali pakeisti visus *jūsų* vartojimo atvejus)²³. Papildomasis pasiskirstymas kartu su visais pirma išdėstytais argumentais rodo, kad *màno* ir *tàvo* reikia laikyti asmeninių įvardžių *aš* resp. *tu* kilmininkais, o *sàvo* – sangražinio įvardžio kilmininku²⁴.

Kieno grupės įvardžių vartojimas kiek skiriasi nuo čia aprašytojo. Tiesa, papildiniais eina tik formos *ko, kažko, nieko...* (pvz., *Negi ko bijai?; Ji nieko nenuokia; Jis kažko nori*). Tačiau junginiuose su daiktavardžiais ir neveikiamaisiais dalyviais tokio nuošalės santykio tarp *ko* ir *kieno* tipo formų nėra. Pvz., sakoma *Ko || kieno čia būta?; Gal pamatysim, koks ko || kieno galas*. Kalbėdamas apie *Ko čia būta?* ir *Kieno čia būta?* tipo pavyzdžius, J. Jablonskis ne kartą yra nurodęs, kad pirmuoju atveju turimas galvoj daiktas, o antruoju – asmuo²⁵. Vis dėlto šių formų vartojimas ne visai atitinka tokį apibūdinimą. Pasitaiko vienas kitas atvejis, kur *kieno* vietoj vartojamas *ko* žymi asmenį (plg.: *Viena „Burzdulio trobelė“ bepriminė apylinkei, jog kitąkart ko čia gyventa* VaižgR IX 210²⁶; *Kažin ko čia būta [lankytasi] jam nesant* VaižgP IV 226; iš dalies čia priskirtinas ir sakiny *Seniai jau seniai ten [Linksmynės dvare] nieko nebestovima ir nebe-*

²¹ Veiksmažodžių abstraktai ne visada išlaiko tokį įvardžių vartojimą. Pvz., šalia *savęs stebėjimas* yra tik *mano atminimas* (: *atminti mane*). Todėl vartojimą su veiksmažodžių abstraktais dar reikėtų daugiau patyrinti.

²² Dėl šios priežasties reikia daryti išvadą, kad *Neliesk mano* tipo sakiniuose (plg. 11 išnašą) veiksmažodis negali tiesiogiai valdyti įvardžio.

²³ Galima atkreipti dėmesį, kad riba tarp šių formų vartojimo yra kitokia, negu tarp dviejų kilmininko rūšių, išskirtų akad. gramatikoje (žr. LKG I §§ 243–254).

²⁴ Kad toks požiūris buvo jau XIX a. pabaigoje, matyti iš A. A. Потебня, Из записок по русской грамматике, III, Москва, 1968, 150, kur *mano* tipo įvardžiai vadinami asmeninio įvardžio savybiniu kilmininku. *Mano, savo* (ir *kieno*) savybiniais kilmininkais („posses. Gen.“) vadino ir E. Frenkelis (žr. jo Lit. etym. Wb. 199 s. v. *ka-*, 406 s. v. *manęs*, 767 s. v. *savęs*).

²⁵ Žr. J. Jablonskis, RR I 95, 224, 587, 588.

²⁶ Taip trumpinama Vaižgantas, Raštai, I–XIX, Kaunas, 1922–1938. 1942–1944 m. „Pragiedrulių“ leidimo redaktorius čia *ko* pakeitė labiau įprastu *kieno*.

sustojama VaižgP I 102)²⁷. Nors tokie atvejai yra gana reti²⁸, J. Jablonskio aiškinimą vis dėlto reikia kiek patikslinti. Visų pirma, *kieno* gali būti vartojamas ne asmeniui, bet apskritai gyvai būtybei pasakyti (plg. *Kiaušinių kiautai neduoda tikrų žymių, kieno jie dėti: vištozaurų, paršodontų ar Nemuno vėžlių* VaižgR XVIII 301). Todėl būtų teisingiau sakyti, kad *ko* ir *kieno* sudaro opoziciją, kur *kieno* yra žymėtasis narys ir reiškia gyvą būtybę, o *ko* yra nežymėtasis narys, tad juo gali būti pasakytas tiek daiktas, tiek gyva būtybė. Juk *ko* yra įvardžio *kas* paradigminė forma, tad, kaip ir kiti linksniai, ji turi reikšti ne tik daiktą, bet ir asmenį. Vadinasi, tokie sakiniai, kaip *Ko čia būta?* ar *Ko čia stovėta?*, iš tikrųjų yra plačios reikšmės, ir tik situacija ar kontekstas leidžia jų reikšmę susiaurinti²⁹. Dėl to, tur būt, *ko* tipo formomis vengiama pasakyti gyvą veikėją, nes junginiai su *kieno* turi labiau apibrėžtą reikšmę.

Turėdami galvoje tokį *ko*–*kieno* tipo formų pasiskirstymą ir reikšmių skirtumą (kai *ko*–*kieno* vartojamos tokiuose pat junginiuose), *kieno* galime laikyti įvardžio *kas* (ir atitinkamai *kažkieno*–*kažkas* ir t. t.) kilmininku³⁰.

Ta proga reikia pridurti, kad *màno*, *kieno*... formos savo gramatinėmis ypatybėmis nesiskiria nuo atitinkamų įvardžių. Pvz., *màno*, *tàvo*, *sàvo* nereikalauja priklausomojo nario giminės kaip ir įvardžiai *aš*, *tu*, *savęs* (plg. *aš vienas* || *viena* ir *mano vieno* || *vienos*), o *kieno*, kaip ir *kas*, yra indiferentiškas ir skaičiaus kategorijai (plg. *kas kitas* || *kiti* ir *kieno kito* || *kitų*). Net ir toks palyginti šalutinis požymis, kaip narių tvarka junginyje, yra kaip atitinkamų įvardžių ir skiriasi nuo junginių su daiktavardžiais (plg. *aš pats*, *mano paties* ir *paties velnio* (*nebijau*)).

Formas *màno*, *tàvo*... laikant atitinkamų įvardžių kilmininkais, lieka išsiaiškinti santykių paradigmos viduje pobūdį. Abi kilmininko formos turi skirtingą

---

²⁷ *Ko* vartojimą priklausymo reikšme galima pailiustruoti dviem pavyzdžiais iš LKŽ V 361, įdėtais iš J. Otremskio Tverečiaus tarmės aprašo: *Ko ratais nuvažiavo? Ko itas berniukas?* Tačiau daugumui lietuvių kalbos tarmių ir juo labiau bendrinei kalbai tokia vartosena dabar nebūdinga.

²⁸ Pvz., kol kas tekstuose nepavyko aptikti *ko*, *kažko*, *nieko* junginių su vyr. ir mot. giminės neveikiamaisiais dalyviais (veikėjo reikšme), bet tai nerodo, kad jie būtų gramatiškai netaisyklingi. Pvz., galėtų būti *kažko paveiktas*, *nežinia ko išsiutintas* ir pan. išskirtinės sakinio dalys.

²⁹ Tuo būdu 27 išnašoje minėti Tverečiaus tarmės pavyzdžiai su asmenį reiškiančiu *ko* struktūrinių dėsningumų požiūriu nėra išimtys. Čia tik *ko* pozicijų sritis platesnė, negu kitose tarmėse.

³⁰ „Lietuvių kalbos žodyne“ *kieno* kaip tik ir laikomas įvardžio *kas* kilmininku (žr. LKŽ V 360 s. v. 1 *kas* ir 754 s. v. *kieno*).

Kartu reikia pastebėti, kad toks sprendimas dar nepašalina visų klausimų, kurie kyla, nustatant *kas* tipo įvardžių paradigmos ribas. Pvz., lieka atviras klausimas, ar *kur*, *kažkur*, *niekur* reikia laikytirieveiksmiais (toks yra tradicinis požiūris), ar tam tikru įvardžių *kas*, *kažkas*, *niekas* linksniu.

reikšmę ir išraišką³¹. To visai pakanka paradigmai sudaryti. Ši dvinarė paradigma, aišku, yra kaitybinė (tad jos narius skiriančios reikšmės yra gramemos). Bendras paradigmos pavadinimas yra kilmininkas, o narius, kol kas neturinčius prigijusių savo pavadinimų, būtų galima vadinti savybiniu ir nesavybiniu³². Paradigmos fragmentas atrodytų taip:

Linksnis	vard.		<i>aš</i>	<i>kas</i>
		kilm.	savyb.	<i>mano</i>
			nesavyb.	<i>manęs</i>

Gali kam pasirodyti, kad toks klausimo sprendimas vis dėlto turi neigiamų pusių: 1) linksniavimo paradigma tampa ne vienos pakopos; 2) keli įvardžiai savo linksniavimu išsiskiria iš didžiosios vardažodžių daugumos; 3) asmeninių (1 ir 2 a.) įvardžių kaitymas darosi nesimetriškas (vienai daugiskaitos kilmininko formai priešpastatomos dvi vienaskaitinės).

Nesunku pastebėti, kad šitie trūkumai nurodyti, remiantis tradiciniu linksniavimo sistemos lietuvių kalboje supratimu. Pagal jį atskiri linksniai yra elementarūs linksnio paradigmos nariai; daiktavardžiai ir įvardžiai turi tokius pat linksnius (išskyrus šauksmininko formą); visi asmeniniai įvardžiai, kaip ir daiktavardžiai, turi kaitybinę skaičiaus kategoriją.

Mintis, kad linksnio paradigma gali būti ne vienos pakopos, nėra nauja. Juk atskiri linksniai dažnai vienaip ar kitaip klasifikuojami, o tuo pačiu (paprastai įplicate) įvedamos pakopos³³. Ir teoriniu požiūriu šiai minčiai negalima rasti priekaištų³⁴. Be to, toks atvejis lietuvių kalboje nėra išimtis. Pvz., rytiečių tarmė-

³¹ *Mano* ir *manęs* tipo formos skiriasi galūnėmis. Kitais atvejais, kai galūnės sutampa, skirtumas išreiškiamas priesaga (plg. *k-ien-o* ir *k-ø-o*). Tiesa, priesagos išskyrimas kai kam gali kelti abejonių, nes nėra daugiau šaknų, su kuriomis ji eitų. Žinoma, galima sakyti, kad šios formos skiriasi supletyviais kamienais (*kien-o* ir *k-o*), bet toks sprendimas, atrodo, daro sudėtingesnį visos paradigmos aprašymą.

³² Tokius terminus galima paremti ir mūsų gramatikų, kurios priklausymą vadina savybe, tradicija. Formos *mano*, *tavo*... su neveikiamaisiais dalyviais gali būti suprantamos kaip rodančios veiksmo priklausymą tam tikram asmeniui (žr. LKG I § 1170). Tik *ko* grupės formoms terminas „nesavybinės“ yra kiek sąlygiškas.

³³ Tokių klasifikacijų apžvalgą žr. A. Heinz, System przypadkowy języka polskiego, Kraków, 1965, 31–52.

³⁴ Jeigu tarp bendros linksnio kategorijos ir atskiro jos nario (atskiro linksnio) būtų elemento priklausymo klasei santykis, tai, turėdami dviejų pakopų paradigmą, tuoj pat susidurtume su loginiu prieštaravimu, nes aišku, kad nagrinėtuoj atveju kilmininkas yra ne elementas, o klasė. Kadangi ir kiekvienas atskiras linksnis yra abstrakcija, jį reikia traktuoti kaip klasę, kuri paprastai, nors ir ne visada, turi vieną elementą (kai imame vieną tos pat leksemos skaičių). Tokiu atveju prieštaravimo nelieka.

se, turinčiose *miške* ir *miškan* tipo produktyvias formas, reikia kalbėti ne apie du, o apie vieną (kaitomą) vietininko linksnį. Sistemoje su keturiomis tokiomis formomis linksniavimo paradigma yra trijų pakopų (implicite tai rodo ir tokie mūsų terminai, kaip „pašalio esamasis vietininkas“).

Keli įvardžiai savo linksniavimo sistema iš tikrųjų išsiskiria iš daugumos vardažodžių. Tačiau tai nėra koks ypatingas atvejis, ir tipologiškai tokia padėtis nėra išskirtinė³⁵. Vargu ar galima grįžti prie tradicinio šių įvardžių paradigmos supratimo. Pagal jį beveik lygiomis teisėmis kilmininku galėtume laikyti, pvz., *mano*, paskelbdami *manęs* už paradigmos ribų.

Iš visų pirma minėtų trūkumų bene svarbiausias atrodo trečiasis – kad asmeninių įvardžių paradigma yra nesimetriškos dėl skirtingo formų skaičiaus. Ši nepatogumą galima pašalinti ne vienu būdu. Pvz., būtų galima sakyti, kad dgs. kilmininke gramatinė savybės – nesavybės kategorija yra neutralizuota (kad yra du homonimiški dgs. kilmininkai – *mūsu₁* ir *mūsu₂*). Tačiau toks asimetrijos pašalinimas, išplaukiąs tik iš teorinių samprotavimų ir nekeičiąs tradicinio šių įvardžių skaičiaus kategorijos supratimo, neatrodo pats gerasis būdas.

Labiau pamatuotu galima laikyti kitą sprendimą: vadinamieji 1 ir 2 a. įvardžiai neturi kaitybinės skaičiaus kategorijos (*aš* ir *mes* yra atskiros lekšemos). Šią kategoriją turi tik 3 a. įvardžiai. Juk reikšmės santykis tarp įvardžių *aš* ir *mes*, *tu* ir *jūs*, *jis* ir *jie* nėra toks pat³⁶. Dėl to negalima visai klasei nustatyti pastovaus reikšmės skirtumo (invarianto), tad nelieka ir motyvų, kurie leistų teigti, kad *aš* ir *tu* kaitomi skaičiumi ta pat prasme, kaip ir *jis*, *ji* arba daiktavardžiai³⁷. Tiesa, *mes*, *jūs*, kaip ir *jie*, *jos*, reikalauja kitų derinamų žodžių dau-

³⁵ Plg., pvz., asmeninių įvardžių ir daiktavardžių gramatinės kategorijas anglų, prancūzų, italų, rumunų kalbose.

³⁶ Ši ypatybė teisingai nurodyta LKG I § 1111. Yra ir daugiau gramatinių skirtumų: gimininiai žodžiai su 1 ir 2 a. įvardžiais gimine nederinami, o su *jis*, *ji* derinami. Čia galima nenagrinėti klausimo, ar tokiu skirtumu laikytinas 3 a. įvardžio kaitymas gimine (tokia pažiūra į *jis*, *ji* santykį pareiškta LKG I § 1110): kadangi *jis*, *ji* vartojami tik daiktavardiškai, jų giminės problema yra analogiška tokių žodžių, kaip *bičiulis*, *bičiulė*, giminės problemai ir negali būti sprendžiama atsietai.

³⁷ Gal kartais kam pasirodys, kad šio straipsnio autorius, neigdamas 1 ir 2 a. įvardžių kaitymą skaičiumi, išleidžia iš akių kai kuriuos kalbos faktus. Juk, be *mes* ir *jūs*, bendrinėje kalboje dabar vartojame ir *mudu*, *mudvi*; *judu*, *judvi*, tad, užuot neigus šių asmeninių įvardžių kaitymą skaičiumi, ar nebūtų teisingiau pripažinti jiems ir dviskaitos formų? Rodos, tokios nuomonės yra V. Sirtautas (žr. V. Sirtautas, Dėl įvardžių dviskaitos, „Kalbotyra“, XIX, Vilnius, 1968, 155). Su ja sutikti nelengva. Juk bendrinėje kalboje šie įvardžiai dabar derinami su daugiskaitos formomis (pvz., *Ko čia mudu pešimės?*; *Judvi jau ne mažos*). Dėl to gramatiškai jie turi daugiskaitos, o ne dviskaitos kategoriją (yra, kaip ir *mes* ar *jūs*, daugiskaitiniai įvardžiai). „Dviejų asmenų grupė“ yra jų leksinės, o ne gramatinės, reikšmės komponentas. Jeigu laikysimės pažiūros, kad *mudu*, *du*, *abu* ir pan. žodžių derinimas neapsprendžia jų skaičiaus kategorijos, prieisime

giskaitos (turi sintaksinę daugiskaitos reikšmę), tad juos reikia laikyti daugiskaitiniais įvardžiais. Jie panašių asmenų grupę (du ir daugiau) žymi kaip visumą, todėl jiems būtų galima pripažinti kuopinę reikšmę³⁸. *Mes* ir *jūs* reikšmės skiriasi tuo, kad įvardis *mes* kalbos autorių įskiria į šią visumą, o įvardis *jūs* – ne³⁹. *Aš* ir *tu* laikytini vienaskaitiniais įvardžiais.

Čia išdėstyta pažiūrai į asmeninių įvardžių sistemą paremti galima rasti ir daugiau argumentų. 3 a. įvardžiai yra kitų tekste esamų žodžių (paprastai daiktavardžių) pakaitalai (substitutai)⁴⁰. Įvardžiai *aš* ir *tu* tokiais pakaitalais nebūna. Daugiskaitinius *mes*, *jūs* tik tam tikra prasme galima laikyti pakaitalais (plg. *Aš išvažiavau su broliu. Mes...*; *Tu nesipyk su juo. Jūs...*). Kaip matome, tokiais atvejais *mes*, *jūs* yra ne daiktavardžio daugiskaitos formų (jas pakeičia *jie*, *jos*), o žodžių grupių, kuriomis distributyviai reiškama kuopa, pakaitalai. Tai remia išvadą, kad *mes* ir *jūs* turi kuopinę reikšmę.

Skirtingas yra ir asmeninių įvardžių santykis su asmenuojamomis veiksmažodžio formomis⁴¹. Įvardžių *jis*, *ji* abiejų skaičių formos vartojamos su ta pačia veiksmažodžio forma, kuri, be to, eina su kitais įvardžiais (*Kažkas šaudo*), daiktavardžiais arba iš viso nereikalauja veiksnio (*Man diegia šoną*). Tuo tarpu įvardžiai *aš* ir *mes*, *tu* ir *jūs* vartojami su skirtingomis veiksmažodžių formomis. Šios formos arba iš viso negali eiti su daiktavardžiais (vns. 1 a.), arba tokia jų galimybė yra ribota panašiais atvejais, kaip *Iš dyko buvimo žmogus visko prasimanai*. Todėl asmeninių įvardžių skyriuje, kaip ir veiksmažodžio asmenuojamųjų formų

absurdą: *trys* turėsime laikyti triskaitos, *keturi* – keturskaitos ir t. t. formomis. Jeigu ir skirtume įvardžių „dviskaitą“, turėtume bendrinėje kalboje ją laikyti tik semantiniu daugiskaitos variantu.

Kadangi *du* ir kiti panašūs žodžiai bendrinėje mūsų kalboje yra daugiskaitiniai, visai natūralu, kad šalia naud. *dviem*, *abiem* ėmė rasti daugiskaitinės kilmės formos *dviems*, *abiem*s... Prieš kurį laiką buvo pareikšta nuomonė, kad *dviems* literatūrinėje kalboje nevertotina. Toks reikalavimas nepamatuotas: jeigu jo laikytumės, reiktų smerkti visas iš analogijos atsiradusias formas.

³⁸ Mintis dėl *mes* ir *jūs* kuopinės reikšmės gali pasirodyti neįprasta, nes mūsų gramatikos moko, kad tie kuopiniai žodžiai, kurie nekaitomi skaičiumi, turi tik vienaskaitos formas (plg. LKG I § 208). Iš tikrųjų kuopinė reikšmė nėra susieta su skaičiaus kategorija. Juk kuopinę reikšmę reikia pripažinti tokiems klasių vardams, kurie negali eiti tos klasės elementų vardais (plg. Н. И. Кондаков, Введение в логику, Москва, 1967, 350). Šitoks kuopiškumo sąvokos supratimas, atrodo, leistų paaiškinti ir tokių žodžių, kaip *piuvenos*, *grindys*, *akėčios*, skaičiaus kategorijos apribojimus.

³⁹ Atvejus, kai šie įvardžiai žymi autorių, reiškia didybę, vartojami kaip mandagumo forma ir pan., reikia laikyti perkeltinėmis reikšmėmis, kurių santykis su kalbos situacija yra antrinis.

⁴⁰ Pakeičiami žodžiai tam tikrais atvejais gali būti pasakyti vėliau, negu atitinkami įvardžiai, arba iš viso nutylėti, bet tai nepašalina substitucijos santykio. Toks vartojimas dažnai būna stilistiškai sąlygotas ir be šio santykio būtų iš viso neįmanomas.

⁴¹ Asmenuojamomis čia laikomos tik vientisinės veiksmažodžio formos.

sistemoje⁴², pagrindinė skiriamoji linija eina ne tarp vadinamųjų vienaskaitos ir daugiskaitos formų, o tarp 1–2 ir 3 asmenų. Argumentai, kuriais vadovaujasi, *jis, ji* priskiriant prie asmeninių įvardžių, toli gražu ne tie patys, dėl kurių jiems priskiriame *aš, tu, mes, jūs*, nes reikia rasti papildomų motyvų, kad kiti daiktavardiški įvardžiai nelaikytini asmeniniais (pvz., įvardis sakinyje *Gal kas ir turi aukso užsislėpęs*)⁴³.

Turint visa tai galvoje, asmeninių įvardžių paradigmų asimetriškumas negali būti laikomas rimtu priekaištu. Šių įvardžių sistema nėra tokia, kokią formuoja teiginiai, einantys iš antikos laikų.

Kol kas nuošaly buvo paliktas formų *māno, tāvo, sāvo* ir būdvardiškųjų savybinių įvardžių *mānas,-ā, tāvas,-ā, sāvas,-ā* santykio klausimas. Jį aiškinantis, reikia turėti tvirtą pažiūrą į ribą, kuri bendrinę kalbą skiria nuo kitų – tarmiųjų, pasenusių ar specialių – kalbos formų. Lietuvių bendrinės kalbos atžvilgiu savybinius įvardžius *mānas, tāvas, sāvas* reikia laikyti archaizmais, išlikusiais tik rytinėse tarmėse⁴⁴. Vienas kitas jų linksnis, kartais pasitaikantis grožiniuose kūrinuose (dažniau poezijoje, rečiau prozoje), aišku, negali įteisinti šių įvardžių mūsų bendrinėje kalboje. Grožinės literatūros kalba yra heterogeniška ir

⁴² Dėl jos žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 302.

⁴³ LKG I § 1116 teiginiai, kad „asmeniniai įvardžiai... eina veiksmažodžio asmeninių formų rodikliais (šalia veiksmažodžio galūnių)“ ir kad „veiksmažodžio asmeninių formų nurodymo funkcija jungia trečiojo asmens įvardį (gana skirtingą reikšmės ir morfologinių ypatybių atžvilgiu) su pirmojo ir antrojo asmens įvardžiais“, negali būti laikomi rimtais argumentais. Jeigu jau tokia funkcija priskiriama įvardžiams *jis, ji*, tai ko dėl ji nepripažįstama kitiems įvardžiams (pvz., *niekas, kažkas*) ir daiktavardžiams? Tačiau ne tai čia svarbu. Svarbiau tai, kad vadinamasis trečias veiksmažodžio asmuo dar reiškia veiksmą be sąryšio su kalbos aktu ir, griežtai imant, negali būti vadinamas asmeniu. Šios formos galūnė nerodo nei asmens, nei skaičiaus (antraip ji negalėtų būti vartojama beasmeninėse konstrukcijose). Apie asmens buvimą sprendžiame ne iš 3 a. galūnės. Kai su šia forma vardažodis nepasakytas, apie asmenį sprendžiame iš veiksmažodžio kamieno leksinės reikšmės – dalyko, kuris nepriklauso morfologijos sričiai. Iš šalies nugirdę veiksmažodį *nusišovė*, suvokiame, kad taip padaryti galėjo tik žmogus, veiksmažodis *nuskendo* tokios išvados jau neleidžia daryti, nes skęsta ir daiktai, o sakinyje *Lauke pokši* net neaišku, ar veiksmas turi veikėją ar vyksta savaime (plg. A. B. Исаченко, Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения, ВЯ XII (1963), 2, 45–46).

Ta pat proga reikia pridurti, kad vadinamoji skaičiaus kategorija 1 ir 2 a. formose neturi tokios gramatinės reikšmės, kaip daiktavardžiuose. Daugiskaitinės jų formos turi tokią pat kuopinę reikšmę, kaip ir asmeniniai įvardžiai *mes, jūs*. Juk *Nesiduokime mulkinami* veikėjas yra ne „aš, aš...“, o „grupė, kuriai priklauso ir kalbos autorius“. Skirtingos reikšmės gramatinių kategorijų vadinimas tuo pačiu terminu, aišku, maskuoja jų esmę ir trukdo giliau suvokti gramatinės sandaros reiškinius.

⁴⁴ Jau 1901 m. gramatikoje J. Jablonskis sakė, kad „*mānas, tāvas* yra beveik nevartojami“ (žr. jo RR I 92). Dėl jų vartojimo tarmėse žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, § 510. Be to, plg. LKG I § 1173.

netelpa į bendrinės kalbos rėmus. Tik *sāvas* reikšme „artimas tam tikrais atžvilgiais“⁴⁵, kurį ir vak. aukštaičiai taria su ilgu balsiu (*Kaip nepažinsi sāvo žmogaus!*), reikia laikyti bendrinės kalbos būdvardžiu (tuo pačiu konstatuojant fonologinę *sāvo* ir *sāvo* opoziciją). *Maniškis, taviškis* ir pan. žodžiai dabar yra sudaiktavardėję⁴⁶.

Tuo galima ir baigti šį nagrinėjimą. Pabaigai pati savaimė peršasi labai paprasta išvada: dabar bendrinėje lietuvių kalboje (bent neutraliajame jos stiliuje) nėra specialių savybinių įvardžių. Tokios išvados reikalauja ir bendrinės kalbos sistemos skyrimas nuo tarmių sistemų, ir sinchroninių faktų skyrimas nuo diachroninių.

МЕСТО ТАК НАЗЫВАЕМЫХ НЕИЗМЕНЯЕМЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ГРАММАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье обсуждается вопрос о месте в грамматической системе местоимений литовского языка типа *māno, tāvo, sāvo, kienō*, которые обычно рассматриваются как неизменяемые, и т. п. Позиции этих местоимений и их синтаксические свойства (напр., способность иметь согласованное определение) недвусмысленно указывают на то, что эти местоимения не могут быть отнесены к местоимениям-прилагательным. Системные отношения позволяют включить их в парадигмы местоимений *aš, tu, saveš, kas* на основе противопоставления по признаку притяжательности—непритяжательности (эта точка зрения высказывалась уже во второй половине XIX в.).

Оппозиция в родительном падеже (*mano—manes*) и изменяемость падежа по указанной категории не нарушает симметрии форм ед. и множ. чисел личных местоимений 1-ого и 2-ого лица. Хотя местоименные парадигмы *aš—mes, tu—jūs* обычно считаются противопоставленными по категории числа, на самом деле противопоставление проводится по признаку собирательности—несобирательности (ровно как и в спрягаемых формах 1-ого и 2-ого лица глаголов) и не имеет соответствий ни в личных местоимениях 3-его лица, ни в парадигмах числа имен существительных. Все это позволяет противопоставление *aš—mes, tu—jūs* причислить к сфере лексики.

В заключение статьи делается вывод, что в современном литовском литературном языке (по крайней мере, в нейтральном стиле его) нет особого разряда притяжательных местоимений, так как местоимения типа *mānas, -à* уже не являются элементами системы литературного языка.

⁴⁵ Jo antonimas yra būdvardis *svetimas*, plg. [seteris] *veikiai nustojo nusimanyti, kas savas, kas svetimas* VaižgR XVIII 310.

⁴⁶ Žr. LKG I § 703, plg. § 1175. Tokie junginiai, kaip *taviškės bitės*, yra tarminiai.